

Globální krize a společnost svobody

V pozadí soudobé globální ekonomické krize je krize společenská, obdobně jako v krizi třicátých let. Tehdy v podmínkách monopolizovaných trhů selhal neregulovaný kapitalismus devatenáctého století a toto selhání otevřelo cestu nacismu a druhé světové válce. Po této draze vykoupené zkušenosti svět – nejen u nás, ale i na Západě – odmítl návrat k předválečnému kapitalismu. V USA pokračoval Rooseveltův Nový úděl. Evropa začala úspěšně rozvíjet svůj sociální stát, založený na souhře neviditelné ruky trhu s viditelnou rukou státu – v pluralitě vlastnictví kapitálu, v regulaci trhu i v sociálním přerozdělování příjmů – a k tomu směřovalo i úsilí o tržní socialismus v reformách Pražského jara.

Tyto reformní procesy však byly odstříhány a převráceny v procesy antireformní: nejen u nás a v ostatních zemích sovětského bloku na základě Brežněvovy doktríny od šedesátých let, ale i na Západě na základě washingtonské doktríny šokové restaurace kapitalismu – šokovou liberalizací, totální privatizací a makroekonomickou restrikcí poptávky – od sedmdesátých let v Latinské Americe a od devadesátých let v postkomunistické Evropě; postupně i v Evropské unii oklešťováním a (částečnou) privatizací sociálního státu. Od osmdesátých let s nástupem globalizace i snahami o totální deregulaci světových trhů nejen zboží a služeb, ale i práce a kapitálu. Poválečné reformy, směřující k překonání předválečného kapitalismu, byly tak zvráceny neoliberalními snahami o jeho postupnou restauraci pod hesly čistého trhu. Tyto antireformy byly uskutečňovány přitažlivou skrytou formou – byly vydávány za reformy.

Překonání prvotních příčin vyžaduje zásadní reformy společenského systému – nestačí jen dílčí posílení regulace trhu. Zatímco od šedesátých let selhaly pseudosocialistické systémy „čistého“ státu, založené na téměř výlučné úloze státu téměř bez působení trhu, dnes, obdobně jako v krizi třicátých let, selhává naopak kapitalismus, založený na téměř výlučné úloze trhu téměř bez regulační

úlohy státu. Tento trh selhává jak při „čištění“ ekonomiky od plýtvavého konzumu, jehož symbolem je soudobá neudržitelná podoba individuálního automobilismu, tak při osvojování nových znalostních, nehmotných faktorů růstu a i při rozvoji nejhudšího světa. Na troskách obou krajností by si již konečně měla podat ruku neviditelná ruka trhu s viditelnou, proti současnosti účinnější rukou rozvinuté znalostně-sociální společnosti.

Ruka sociálního státu byla uplatňována především ve vytváření pravidel férových postupů na trhu, v soužití různých forem vlastnictví kapitálu, v makroekonomické i mikroekonomické intervenční politice včetně intervencí k ochraně životního prostředí, v převážně solidární formě veřejných služeb, počínaje vzděláváním, zdravotním a penzijním pojištěním a v sociálním přerozdělování příjmů v míře, která by čelila pasti chudoby, a přitom neoslabovala, ale naopak posilovala výkonnostní motivaci.

Po této krizi se však sociální stát již nejen nevrátí k dnešní své značně okleštěné podobě, ale nejde ani o pouhý návrat do jeho původní podoby, neokleštěné antireformami. Ironií osudu sama krize si vynucuje jeho další rozvinutí do podoby znalostně sociální společnosti. Netřeba uměle vymýšlet, ale využívat zejména zkušeností Skandinávie. Stejně tak zkušeností úspěšných reforem soužití trhu a veřejné ruky v rozvíjejících se zemích, zejména v Číně. A možná jít ještě dál. Zde je možno uvést jen příklady, které již nazrály.

Globální předpoklady

Tato společnost se nemůže rozvíjet a globální krizi překonávat jen v národním měřítku, musí tak činit v měřítku globálním. V minulých dvou stoletích se hledaly mocenské předpoklady překonávání kapitalismu v alternativách revoluce či reformy v jednotlivých zemích či regionech. V éře globalizace se základním mocenským předpokladem společenských změn stává především překonání jednopólního uspořádání světa, převážně

podřízeného zájmům jediné supervelmoci, která sice dokázala zastavit uvedené antireformy pseudosocialistické, ale stala se záštitou uvedených antireforem kapitalistických.

Prvním předpokladem je rozvíjení rodičího se vícepolárního světa, umožňujícího vyvažování a postupně i kooperaci a koordinaci zájmů jednotlivých regionů včetně reformem institucí OSN na tomto základě. Za těchto podmínek může zápas mezi reformami a antireformami probíhat mírovým soutěžením, v němž se zvyšuje váha úspěšných reformních zemí.

Současně je nezbytné i překonávání asymetrické, nevyvážené liberalizace světového obchodu. Ta méně vyspělým zemím ponechává jako jedinou ochranu osvojování složitějších výrob a služeb extrémně nízké kursy jejich měn. Touto politikou levné práce diskriminuje země méně vyspělé a současně podřezává konkurenceschopnost zemí vyspělých. Marxův pojem vykořisťování práce kapitálem se v těchto podmínkách projevuje prvotně jako vykořisťování méně vyspělých, chudých zemí zeměmi vyspělými, bohatými, a tím sekundárně polarizuje tento vztah i v rámci vyspělých zemí. To je patrně prvotní příčinou současné globální krize, kterou je nutno překonat.

Vlastnická kontrola

Pluralita vlastnictví v původním sociálním státu byla vyjádřena zejména veřejnými solidárními systémy vzdělávání, zdravotní a sociální ochrany, ale v tržní sféře byly zpravidla ve veřejných rukách jen vybrané strategické podniky. Dnes patrně bez veřejné vlastnické kontroly hlavních bank nelze ani překonat krizi. Do bank, vytunelovaných jejich hazardními spekulacemi, bylo nutno k záchraně nalít miliardy dolarů z veřejných zdrojů. Tam, kde si stát tyto injekce nepojistil svou vlastnickou kontrolou bank, vážne dosud obnovení jejich úvěrové činnosti, zejména v USA i v Evropě. Není ani náhoda, že zejména v Číně a v Brazílii polostátní banky nejen nedovolily hazardní spekulace, ale ani za krize nepřestaly půjčovat.

Do budoucna se otevírá otázka veřejné vlastnické kontroly i ve značně zmonopolizovaných odvětvích jako zejména v energetice, vodním hospodářství, spojích a veřejné dopravě – a to i z hlediska ekonomické bezpeč-

nosti. Týká se to i lokálních monopolů, jako jsou vodárny a kanalizace, jejichž privatizace vede ke zdražování i při zhoršování kvality, a proto ve světě – od USA po Austrálii – sílí hnutí velkých měst za návrat těchto služeb do veřejného vlastnictví.

Vlastnická kontrola několika stovek největších nadnárodních společností, které dnes dominantně ovládají dvě třetiny světového obchodu, a tím i světovou ekonomiku a politiku, se dlouhodobě stává podmínkou soutěžních trhů. Měly by být posuzovány i možnosti, zda by například malé softwarové společnosti, které se v rostoucí míře stávají zprostředkovatelskými odběrateli těchto gigantů, odčerpávají jim značnou část zisku a mají na ně zvyšující se vliv (Reich, Dílo národů), mohly mít nějakou úlohu při této kontrole.

Regulací ke znalostnímu obratu

Nezbytné je překonání extrémní deregulace trhů – počínaje trhy finančními. Ta patřila ke spouštědlům krize a její překonání je dnes již široce uznávanou podmínkou stabilizace. Současně je nezbytná intervenční politika jak makroekonomická k usměrňování souhrnné poptávky, tak i mikroekonomická k podpoře konkurenceschopnosti osvojovaných produkcí.

Jestliže intervenční mikroekonomická politika byla původně zaměřena zejména na průmyslovou a zemědělskou politiku, do budoucna se posunuje zejména k vědní a vzdělávací politice. Současné snahy o záchranu automobilového průmyslu však rehabilitují i průmyslovou politiku. To ale otvírá i zásadnější otázku: není krize i příležitostí nejen k modernizaci a ekologizaci automobilů, ale dlouhodoběji dokonce i k zastavení orgií osobního automobilismu tak, aby sice zůstaly prostředkem pohodlné rekreační dopravy, ale jen velmi omezeným luxusem dopravy do zaměstnání?

Po dlouhodobém řešení však volají i zásadnější otázky. Dnešní úzce ekonomická tržní optimalizace nákladů neoceňuje omezenost přírodních zdrojů a vede k nepřiměřenému plýtvání zejména prvotními energiemi, vodou a surovinami, které jsou i v ideálním případě jen částečně recyklovatelné. Konzumní společnost zvyšuje spotřebu i neomezeným zkracováním životnosti předmětů nejen krát-

kodobé, ale i dlouhodobé spotřeby jako luxus, přesahující racionalitu. Neměla by tento luxus možná postihovat daň ze vzácných přírodních zdrojů, zejména surovin, prvotních energií a vody? Také neomezená extenzivní expanze původně vnitrodílečské dělby práce až do globálních měřítek neomezeně rozvíjí nákladní dopravu na úkor životního prostředí. Neměla by také být omezována zdaněním? A protože taková zdanění představují odchylku od úzce ekonomického optima, vedla by ke zdražení. Proto by musela být hledána konkurenčně i sociálně únosná řešení a postupy.

V širším pohledu: neměli bychom nejen hasit důsledky ničení životního prostředí, ale předcházet mu obratem od dosavadního, do značné míry extenzivního růstu, založeného na zvyšování množství výrobků a služeb, tedy hmoty a energie, k růstu kvalitativnímu, znalostnímu, založenému na zvyšování znalostí, vtělených do jednotky výrobku a služeb, tedy do jednotky hmoty a energie? Je nezbytná patrně nejen podpora rozvoje znalostí, ale i tlumení spotřeby hmoty a energií.

To vyžaduje na jedné straně podporu rozvoje člověka a jeho znalostí, a to převážně solidárně poskytovanými veřejnými službami zdravotní a sociální ochrany a zejména systémem vzdělávání, překonávajícím sociální síto v přístupu mozků ke znalostem, možná i pomoc méně vyspělým zemím časovým omezením duševního vlastnictví. Na druhé straně i tlumení spotřeby hmoty a energií uvedeným ekologickým zdaněním, odrážejícím jak vzácnost přírodních zdrojů, tak i náklady na ozdravování životního prostředí; možná také tlumením nadměrného zkracování životnosti produktů i nadměrné nákladní dopravy.

To vše vyžaduje takovou míru souhrnného zdanění, která by veřejné ruce umožnila plnit její poslání.

Volný čas místo nezaměstnanosti

Ke klíčovým krokům k udržení zaměstnanosti nebo alespoň částečné zaměstnanosti i produkčních kapacit by měla patřit také záchrana ohrožených životaschopných podniků, které mohou dočasně pracovat jen po část týdne, a to i přispěním veřejných prostředků k částečnému mzdovému vyrovnání. A možná nouzová práce na kratší pracovní týden s nižší mzdou, produktivitou i výrobou v době

snížené poptávky může být i předzvěstí pokrizového budoucího postupného přechodu na čtyřdenní pracovní týden na opačném principu – bez snížení mzdy, produktivity a produkce – jako tomu bylo kdysi s pětidenním pracovním týdnem v třicátých letech za Nového údelu v USA. Nemůže i tohle být součástí budoucího obratu od hmotného ke kvalitativnímu rozvoji?

Jde tedy o využití soudobého typu technického rozvoje ve vyspělých zemích, umožňujícího překrývat růst produktu růstem produktivity bez růstu zaměstnanosti tak, aby rozšiřoval volný čas místo dosavadního zvyšování nezaměstnanosti.

Příští etapou – po překonání krize – může být patrně zavádění čtyřdenního pracovního týdne.

Proti extrémní polarizaci

K účinné mzdové motivaci v původním sociálním státu v šedesátých letech postačovala nejvyšší mzda méně než desetinásobná v poměru k průměrné. Čistý kapitalismus před dvaceti lety tyto rozdíly polarizoval na čtyřicetinasobek a dnes na čtyřistanásobek i v rámci vyspělých zemí – USA. Dolní pól této polarizace je snižován konkurencí zemí s levnou prací méně vyspělých zemí, horní pól je závažně zvyšován nejen dnešní přesilou kapitálu ve vztahu k práci, ale i rostoucím osamostatňováním úlohy vrcholových manažerů. Ti se ve zvýšené míře podílejí na vlastnictví kapitálu a v tomto dvojakém postavení své rozhodování stále více osamostatňují od kontroly ostatních vlastníků. Vzniká a rozvíjí se manažerský kapitalismus jako výsměch pohádkám o kapitalismu lidovém. To má již málo společného s výkonnostní motivací. Cožpak má generální ředitel desetkrát vyšší výkonnost než před dvaceti lety (Samuelson, 2002) a čtyřicetkrát vyšší než před čtyřiceti lety? Dnešní platy vrcholových bankéřů jsou pro rozhořčenou veřejnost vyspělých zemí jen symbolem neudržitelnosti této málo zásluhové extrémní polarizace. Tím spíše bajky o rovné, neprogresivní dani se stávají pobuřujícím anachronismem.

I zde v širším pohledu „čistý“ trh práce, při němž kapitál, podnikatel vstupuje do individuálního vyjednávání s jednotlivými zaměstnanci, je ze své podstaty trhem nerovným.

Tuto nerovnost částečně oslaboval historický vývoj odborového hnutí. Sociální stát tento vývoj korunoval rovnovahou, dosahovanou tripartitním společenským vyjednáváním vlády, zaměstnavatelů a zaměstnanců na nadpodnikové úrovni. Na podnikové úrovni je v různé míře uplatňováno spolurozhodování zaměstnanců. V Německu je ve velkých podnicích rovnovážně bipartitní spolurozhodování kapitálu a práce. Vkladem Pražského jara je pokus o vícepartitní spolurozhodování, včetně státu a externích účastníků, jako jsou představitelé vědy nebo regionu. Úloha tohoto spolurozhodování dnes vystupuje do popředí možná i jako podmínka čelení manažerskému kapitalismu a jeho překonávání.

Jde tedy o překonávání extrémní polarizace příjmů za práci, která se zcela odpoutala od účelné motivace výkonu, a to především v důsledku přesily kapitálu v poměru k práci. K vytvoření rovnováhy sil je nutno rozvíjet společenské tripartitní vyjednávání i účast práce na rozhodování a vlastnictví podniků. Nezbytné je i progresivní zdanění těchto příjmů a uplatňování standardů pracovních podmínek.

Demokracie

K vytvoření širších společenských podmínek je však nezbytné i prohlubování demokracie, a to především:

- Prohlubování politické demokracie, která vznikala před dvěma staletími, kdy moc ekonomická - moc kapitálu - byla slabá. Dnes, kdy neregulovaná moc kapitálu je silnější než stát, je uvedená kontrola největších nadnárodních společností i dalších hlavních strategických ekonomických subjektů podmínkou i politické rovnováhy a účinnosti demokracie.

- Překonávání mediokracie, kterou umožnil zejména technický rozvoj masmédií. Ta již přestávají být „hlídacím psem“ svobody slova a stávají se ve značné míře kapitálově náročným monopolizovaným „podnikáním s pravdou“. Proto je účelné posilovat roli solidárně hrazených, zejména veřejnoprávních médií, kontrolovaných volenými orgány - nikoli samozvanými klikami - i kapitálově méně náročné, svobodnější blogosféry.

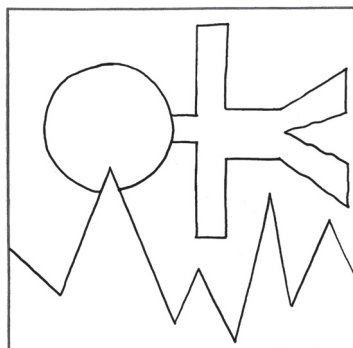
- Sledování možnosti dlouhodobě přecházet - s technickým rozvojem spojů - od zastupitelské k přímé demokracii.

V historickém nadhledu na rozdíl od dob Marxových nyní nejen Evropu, ale celý svět obchází strašidlo. Strašidlo společnosti svobody, blahobytu a mírového soužití. Svobody, jakou svět nepoznal. Svobody nejen jednotlivce, ale i svobody solidární společnosti. Svobody nejen politické, ale i osvobození od bídy a sociálního strádání, od národnostního a rasového útlaku, od válek a ekologického sebezničení. Osvobození morálky od jednostranného tržního sobectví i od planého moralizování netržních systémů a její zušlechtnění spojením regulované tržní motivace s morální motivací lidskou soudržností - tedy osedláním toho, co je v člověku zvířecího, tím, co je v člověku lidského.

Zde uvedené náměty se nepokoušejí nabídnout k tomu kuchařku, jsou jen podnětem k zamyšlení.

Miloš Pick (1926)
je makroekonom.

Statistické průzkumy velmi přesně zjišťují, co lidé říkají, že si myslí.